

Українські біженці війни за кордоном (аналітичний огляд)

Обсяг вимушених переміщень за кордон

У результаті збройної агресії з боку Росії значна частина населення України перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб (ВПО), шукаючи безпечніші місця на території України (це 7,1 млн на початок квітня), або на біженців за кордоном. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на 23 квітня 2022 р. з України виїхали понад 5,1 млн осіб, зокрема близько 2,9 млн – до Польщі, 774 тис. – до Румунії, 490 тис. – до Угорщини, 443 тис. – до Молдови, 354 тис. – до Словаччини. Як свідчать опитування, вибір країни обумовлено передусім наявністю в ній родичів або знайомих (48 %), а також близькістю до Батьківщини¹. Окрім того, майже 578 тис. українців виїхали (або їх вивезли) до Росії, 24 тис. – до Білорусії². Навіть за російськими джерелами, більшість українських біженців у РФ – це мешканці так званих ЛНР та ДНР (близько 400 тис. осіб). З районів бойових дій, за непоодинокими свідченнями, людей вивозять до країни-агресора примусово.

За даними експрес-опитування, проведеного Центром Разумкова в пунктах перетину кордону в Закарпатті (березень 2022 р.), переважна більшість біженців (83 %) – жінки, 67,4 % опитаних виїжджали за кордон з дітьми чи онуками. Найбільше серед них мешканців півдня та сходу України (51,5 %), а також північного сходу, зокрема Харківської області (19 %). Жителі м. Києва та Київської області становили 31 %, жителі західних областей – лише 4 %³. Близькими до цих показників є результати опитування на території Словаччини (88 % жінок, 65 % – з дітьми до 18 років, 54 % – вихідці зі сходу й півдня України, 25 % – з м. Києва та області)⁴.

Разом із тим від початку повномасштабної воєнної агресії РФ до 12 квітня в Україну повернулися понад 1 млн громадян⁵. Чітких відомостей щодо структури поверненців немає. За спостереженнями волонтерів, спочатку це були переважно чоловіки, які їхали захищати Батьківщину, тепер це передусім жінки з дітьми із Заходу України, де відносно спокійно. Основними причинами повернення є проблеми адаптації за кордоном та бажання возз'єднатися з родиною.

Реакція на прибуття біженців війни з України за кордоном

Приплив біженців з України до Європи є найчисленнішою міграційною хвилею з часів Другої світової війни. Разом із тим **прибуття українців не лише не загрожує європейській єдності, а навпаки, її посилює.**

Позитивне ставлення до біженців з України є передусім наслідком усвідомлення небезпеки, яку має для Європи агресія Росії. Наступна ключова обставина – широка громадська підтримка прийняття українських переселенців. Значною мірою вона зумовлена культурною близькістю, численними діловими, родинними зв'язками, досвідом спілкування з українцями завдяки багаторічній трудовій міграції до ЄС. Співчуття викликає також склад біженців – майже 90 % яких становлять жінки та діти. Треба зазначити ще й високий рівень освіти та кваліфікації українців, знання мов, що значно збільшує шанси їх облаштування та інтеграції в країнах перебування. **Людський капітал переміщених осіб забезпечує їм доволі значну привабливість для працедавців,** що сприяє трансформуванню політики та законодавства на користь прибулих.

¹Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://cutt.ly/BGxHOxX>

²UNHCR. Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) / Разумков Центр. URL: <https://cutt.ly/IGxJ7aq>

⁴Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://cutt.ly/nGxKa32>

⁵ Вже понад мільйон українців повернулися на Батьківщину – Шмигаль / Укрінформ. URL: <https://cutt.ly/CGxKxAC>

Урегулювання проблеми українських біженців у ЄС

Відповідно до рішення Ради ЄС від 4 березня 2022 р. активовано Директиву 2001/55/ЄС⁶ щодо надання тимчасового притулку (її ухвалили 2001 р. в умовах численних вимушених переміщень населення в результаті воєнного конфлікту в Боснії та в Косові). Директива регулює негайне забезпечення захисту громадян третіх країн, змушених масово рятуватися на території ЄС від війни або порушень прав людини, оскільки в умовах раптового прибуття багатьох біженців здійснити стандартну процедуру надання притулку, яка передбачає індивідуальний розгляд заяв, украй проблематично. Колективний захист переміщених осіб дає змогу без зволікань допомогти великій кількості людей в умовах надзвичайної ситуації, а також знизити тиск на систему органів надання притулку. Тимчасовий захист надають на рік із можливістю продовжити його до трьох років залежно від ситуації в Україні; він забезпечує право на перебування, працевлаштування, медичну та соціальну допомогу, освіту для дітей.

Окрім ЄС, право на перебування строком до трьох років без процедури розгляду заяви про набуття притулку надають Норвегія й Швейцарія. Такий статус дає змогу працевлаштуватися, оформити дітей до школи чи дитсадка, возз'єднатися з родиною, пересуватися в межах Шенгенської зони. Програма «Дім для України» (Homes for Ukraine) почала діяти у Великій Британії. Спеціальні програми приймання українських біженців запровадили США, Канада, Австралія, Японія та інші країни.

21 березня 2022 р. Єврокомісія ухвалила Рекомендації про застосування Директиви щодо тимчасового притулку (Operational guidelines), де уточнено категорії осіб, на яких поширюється і не поширюється право на тимчасовий притулок, визначено членів сімей, які можуть возз'єднатися з біженцями, правила поведіння з дітьми, пересування між країнами ЄС тощо.

Рада ЄС затвердила план стосовно біженців війни з України, що містить 10 пунктів. Першим із них є створення єдиної системи реєстрації прибулих. Наразі **системи реєстрації різних країн не пов'язані між собою**, проте вже створюється спеціальна платформа для обміну інформацією.

Про систему квот для перерозподілу біженців між країнами-членами не йдеться, оскільки, маючи завдяки безвізовому режиму право 90 днів перебувати в ЄС, українці можуть самостійно обрати країну перебування відповідно до своїх уподобань. Підрахунки експертів, що їх підтверджують дані операторів мобільного зв'язку, уможливають припущення: третина українців, перетнувши польський кордон, не залишилися в країні, а попрямували до інших держав⁷. Щоб полегшити їх переміщення, вирішено посилити координування транспортних сполучень, а також співпрацю із Великою Британією, США та Канадою в цій сфері.

ЄС фінансово й логістично допомагає Польщі, Румунії, які прийняли найбільше українців, а також Молдові. **Передбачено запровадити спеціальний показник навантаження**, який має формуватися на підставі даних щодо переміщених осіб з України, загальної чисельності біженців і співвідношення цих показників із чисельністю населення. Водночас Польща й Німеччина висловлюються за чіткіше визначену схему солідарності, зокрема за отримання країною перебування фіксованої суми коштів від ЄС за кожного облаштованого біженця.

Значної уваги надають забезпеченню доступу до інформації – 9 березня запущено єдиний європейський вебсайт для громадян України. На кордоні, у транспортних вузлах, у

---

⁶Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EN>

⁷Українські біженці в Польщі: як живуть та чи збираються повернутися / Mind. URL: <https://cutt.ly/vGxLd6u>

населених пунктах створено інформаційні хаби, де біженці можуть отримати інформацію про можливості переїзду та облаштування.

Розробляють єдині стандарти підтримки дітей, їх належний захист, доступ до освітніх та медичних послуг. Неповнолітнім, які прибули без супроводу дорослих, негайно мають надати законного опікуна. Створюють освітній портал із навчальними матеріалами українською, планують формувати мережі українськомовних психологів і психіатрів для надання психологічної допомоги маленьким біженцям.

Приділяють увагу запобіганню експлуатації біженців, що особливо важливо, оскільки переважна частина з них – жінки та діти. Так, виконавчий директор європейської прикордонної агенції FRONTEX заявив, що має інформацію про злочинців, які шукають жертв серед переселенців⁸. Тому прибулих з України просять у пошуках житла спілкуватися лише з офіційними особами, нікому не віддавати свої документи, не погоджуватися на сумнівну роботу, працювати лише за трудовою угодою тощо.

Окрім надання тимчасового притулку, важливим складником реакції ЄС на гуманітарну кризу в Україні стали рекомендації щодо максимально спрощених процедур перетину кордону. Серед них: спрощення прикордонного контролю для вразливих категорій подорожніх, зокрема дітей; організація прикордонного контролю поза офіційними пунктами пропуску; окремий режим перетину кордону для служб порятунку та організацій, які надають гуманітарну допомогу в Україні, незалежно від країни їх функціонування; дозвіл на перевезення дрібних домашніх тварин без звичайних формальностей.

Третя група рішень ЄС стосується надання фінансової допомоги Україні та країнам, що приймають біженців. Уже з перших днів війни ЄС спрямовував гроші на задоволення потреб біженців у найнеобхіднішому. 4 квітня 2022 р. Рада ЄС затвердила зміни до законодавства, відповідно до яких країни-члени зможуть надавати кошти з європейських структурних та інвестиційних фондів та Фонду європейської допомоги знедоленим на допомогу біженцям. Наприклад, кошти Європейського фонду регіонального розвитку, призначені для інфраструктурних проєктів, можна вкласти в забезпечення охорони здоров'я та освіти для осіб, які рятуються від війни Росії проти України. З цією метою можна витратити невикористані ресурси бюджету 2014-2020 рр., а також 9,5 млрд траншу 2022 р., загалом – 17 млрд євро.

Поступово акцент зміщується на те, як допомогти біженцям інтегруватися в країнах призначення. Єврокомісія 5 квітня оприлюднила рекомендації щодо спрощення процедури визнання дипломів і кваліфікацій біженців, аби забезпечити можливості працювати відповідно до рівня їхньої підготовки. Це вкрай актуально, зокрема для медиків, учителів і вихователів – саме вони задовольнятимуть потреби переселенців у медичних та освітніх послугах рідною мовою.

Єврокомісія заохочує країни-члени збільшувати коло осіб, на яких поширюється право на притулок, та їхні права понад визначені в загальноєвропейському законодавстві. Проте спільні для ЄС правила й стандарти приймання українських біженців війни кожна з держав-членів реалізує відповідно до власних можливостей та інтересів. Зокрема, ***ухвалені на національному рівні рішення демонструють прагнення країн призначення закріпити на своїй території бажаних для них біженців***. Наприклад, у Болгарії етнічні болгари зможуть одразу отримати не притулок, а повноцінні національні документи. Привілеї під час працевлаштування в Угорщині матимуть біженці з угорським корінням, носії угорської мови. Понад те, угорський уряд заявив про зацікавленість в українцях, які планують тривале перебування в Угорщині. Роботодавці таких працівників отримуватимуть від влади щомісячну грошову винагороду⁹. Фінські та литовські заклади вищої освіти відкривають

⁸Frontex Director Raises Concerns About Human Trafficking Due to War in Ukraine / Schengenvisainfo News. URL: <https://cutt.ly/kGxLIIY>

⁹Employers of Ukraine refugees to get Gov't support / Hungary Today. URL: <https://cutt.ly/aGxZuoU>

місця та надають гранти українським студентам, які перервали навчання в Україні; участь в англomовних програмах для них безоплатна, як і житло.

Ризики й небезпеки вимушених переміщень

Попри всебічну допомогу та підтримку, яку отримують українські біженці війни за кордоном, їхнє становище залишається ризикованим. Зовсім не завжди умови життя, матеріальне забезпечення, доступ до медичних послуг мають належний рівень. Найактуальнішою є проблема житла. За даними опитування у Словаччині, жити в родичів планували 10 % біженців, 9 % – у знайомих, 9 % розраховували винаймати житло за власні кошти, проте більшість жодного певного помешкання не мали¹⁰. Наступна проблема – працевлаштування. Опитування польської агенції EWL¹¹ засвідчує: серед українців, які знайшли прихисток у Польщі, лише 20 % мають дистанційну роботу в Україні та, відповідно, засоби для існування. Оскільки переважна більшість біженців – жінки, значна частина з них опікуються малолітніми дітьми, їм бракує знання мови тощо, можливості працевлаштування для них, попри декларований доступ на ринок праці країн перебування, доволі обмежений. У зв'язку з цим *може поширитися неформальна зайнятість, що підвищує ризик експлуатації та порушення трудових прав, актуалізується небезпека торгівлі людьми.*

Перспективи українських біженців війни за кордоном залежать, безумовно, не лише від політики країн перебування, а й передусім від ситуації в Україні – скільки триватиме небезпека, як швидко відновлюватиметься країна. Здебільшого люди планують повернутися додому – насамперед це жінки з дітьми, чоловіки, батьки яких залишилися вдома.

Проте вже зараз частина вибулих має іншу думку. Експрес-опитування, яке провів Центр Разумкова протягом другої половини березня на пунктах перетину державного кордону в Закарпатській області, виявило: 79,2 % біженців хочуть повернутися в Україну після закінчення війни, проте близько 10 % не мають таких намірів, а 11 % не визначилися з відповіддю¹². Опитування у Словаччині засвідчило, що за першої можливості воліють повернутися на Батьківщину 68 % біженців, водночас третина – не має таких намірів¹³. За даними соціологів із Варшавського університету, які опитували біженців з України наприкінці березня – початку квітня 2022 р., кожен третій респондент був орієнтований на довгочасне перебування в Польщі¹⁴.

Зі збільшенням тривалості перебування за кордоном частка неповерненців зростатиме. У бік постійного життя поза межами України, найімовірніше, схилитимуться ті, хто має там родичів, хто виїхав до віддалених держав, хто завдяки професійним знанням і кваліфікації може знайти гідну роботу й забезпечити собі належний рівень життя. Низькою є також імовірність повернення молоді, яка й далі навчатиметься за кордоном.

Таким чином, ризики втрати частини населення внаслідок міграції зростають. Причому формуватимуться ці втрати переважно через економічно активних, освічених, молодих громадян. Надто країни призначення, зацікавлені в поповненні своїх людських ресурсів, уже тепер створюють умови для закріплення на їх території певних категорій переселенців.

У складних умовах небезпеки можливості держави щодо захисту інтересів громадян за кордоном обмежено. Разом із тим масова присутність громадян України в інших державах вимагає, щоб під час дипломатичних контактів з такими державами порушувалися питання не лише про надання військової та економічної допомоги, а й про становище українців. Для захисту прав біженців у край важливими є інформаційна підтримка, юридичні консультації. Для збереження переселенців як частини української нації необхідно докладати зусиль для

¹⁰Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://cutt.ly/WGxZs0H>

¹¹Українські біженці в Польщі: як живуть та чи збираються повертатися / Mind. URL: <https://cutt.ly/pGxZYN2>

¹²Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) / Разумков Центр. URL: <https://cutt.ly/1GxXosv>

¹³Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://cutt.ly/DGxXz9A>

¹⁴Zymnin A. Raport specjalny «Uchodźcy z Ukrainy w Polsce». URL: <https://cutt.ly/3GxXCR7>

підтримки культурних та інформаційних потреб українських громадян у країнах перебування.

Квітень 2022 р.